

Nihad Tarlan, *Şeyhî Divanını Tetkik* adlı incelemesinde (İstanbul 1964) Şeyhî'nin şiirlerindeki âyet ve hadislere telmihler başta olmak üzere diğer telmihleri tesbit ederek açıklamıştır. Divan incelemelerine bu gözle bakıldığında Türk edebiyatının telmih malzemesi şeklinde kullandığı öğelerin çoğu ortaya çıkar.

İktibasla îrâd-ı mesel ve tazminin telmihten farkı ilkinde âyet veya hadisin ibaresinin bütünüyle veya kısmen metne aktarılması, ikincisinde atasözünün bazı deyişlerle zikredilmesi ve tazminde ise alıntının şiir olmasıdır. Telmihte ise bunların hepsine sadece işaret edilir. Ancak bu işaretlerin açık veya kapalı olmasına göre iki tür telmihten söz edilebilir. Birincisinde beyitte telmih edilen unsura delâlet eden uygun bir kelime yer alır. Neşâtî'nin, "Hâl-i dilî ne yâr ü ne ağıâr ile söyleş / Ferhâd-ı belâ-keş gibi kûhsâr ile söyleş" beytinde Ferhâd ve kûhsâr kelimeleri telmih kaynakını göstermektedir: Aşkı uğruna dağları delen Ferhad'ın macerası. İkincisinde telmih edilen husus kapalı olduğundan okuyucunun onu bulmasıyla ortaya çıkar. Şeyhî'nin, "Zaif ü acz ile sıkl-i tekellüfâta hamûl / Zalûm ü cehl ile himl-i emânete hammâl" beytinde Ahzâb sûresinin, "Biz emaneti taşımayı göklere, yere, dağlara teklif ettik. Onlar bunu yüklenmekten çekindiler. İnsan onu yükledi. Çünkü insan pek zalim, çok cahildir" meâlindeki 72. âyete telmih bulunduğunu Kur'an kültürüne vâkif olan kişiler anlar. Ayrıca burada insan oğlunun emaneti kabul etmesinin cehaletinden kaynaklandığına işaret eden nükte vardır.

Telmih belâgat kitaplarındaki Türkçe örneklerinden biri olan Nâbî'nin, "Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelirsin / Ey hüdhüd-i ümmîd Sabâ'dan mı gelirsin" beytinde hüdhüd ve Sebe kelimeleri zikredilerek Süleyman-Belkıs kıssası hatırlanmakta ve Kur'an'da yer aldığı gibi Hz. Süleyman'ın Sabâ Melikesi Belkıs ile hüdhüd aracılığıyla haberleşmesine gönderme yapılmaktadır. Fuzûlî'nin "Su Kasidesi"ndeki, "Hayret ilen parmağın dişler kim etse istimâ / Parmağından verdiği şiddet günü ensâra su" beytinde ise Peygamber'in Tebuk Gazvesi sırasında parmaklarından su akıtması mucizesine telmih vardır. Ziyâ Paşa'nın terkibibendinde yer alan, "Bir abd-i Habeş dehre olur baht ile sultan / Dahhâk'in eder mülkünü bir Gâve perîşan / Tezkîr olunur la'n ile Haccâc ile Cengiz / Tebcîl edilir Nüşîrevân ile Süleyman" mısralarından birincisinde kölenin bile sultan konumuna yükselebileceğini ifade eden

baht açıklığı deyimine yahut Hârûnürreşîd'in Mısır'ın idaresini siyahî bir köle olan Sühayb'e vermesi olayına; ikinci beyitte İran mitolojisindeki zalim hükümdar Dahhâk ile onu tahtından indirdiği için zulme baş kaldıran kahramanların timsali olan demirci Gâve'nin mücadelesine; üçüncü beyitte zulmüyle anılan Haccâc ile Cengiz'e; dördüncü beyitte İslâm'dan önce adaletle hükmeden İran Şahı Nüşîrevân'a ve Hz. Süleyman'a telmih bulunmaktadır. Kırımlı Rahmî'nin, "Âbisten-i safâ vü ke derdir leyâl hep / Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar" beytinin ikinci mısraı "gün doğmadan neler doğar" atasözünün kısmî iktibas veya irsâl-i mesele örnek sayılabileceği gibi beytin tamamı "el-leyletü hublâ" (geceler gebedir) Arap atasözüne telmihtir. Divan şairleri arasında şiirlerinde telmihe en çok yer veren sanatkarlardan biri de Nâilî'dir (DİA, XXXII, 315).

Fars edebiyatında genel özellikleri pek değişmeyen telmih İslâmî ve millî-hamâsî olmak üzere iki tür malzemeye dayanmaktadır. Millî ve hamâsî telmih daha çok Şâhnâme kaynaklı olup Sâmânîler döneminden, hatta Gazneliler'in ilk yıllarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Irak ekolüne bağlı şairler bu tip telmihlere fazla başvurmamakla birlikte Hint ekolü şairlerinin şiirlerinde millî ve hamâsî telmihler vardır. Sebki Horasânî'ye mensup şairler İslâmî telmihleri çok kullanmış, XII. yüzyıldan itibaren İslâmî ilimlerin gelişmesiyle bu kullanımı artmıştır. Evhadüddîn-i Enverî, Senâî, Ferîdüddin Attâr, Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî şiirlerinde İslâmî telmihlere yer veren isimlerin başında gelir. Bu hususta Fars edebiyatında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin özel bir yeri vardır. Fars şiirinde İslâmî telmihler gazel ve mesnevilerde, millî ve hamâsî telmihler daha çok kasidelerde görülmektedir. Sîrûs Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât, İşârât-ı Esâtîr, Dâstânî, Târîhî, Mezhebî der Edebiyyât-ı Fârsî* adıyla telif ettiği sözlükte (Tahran 1366) Arap, Fars ve Türk edebiyatında kullanılan telmihleri Farsça örneklerle derlemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Lugat-ı Nâci*, İstanbul, ts., s. 278; Abdünnâfi İffet, *en-Nefu'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 234; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 176; Recâizâde Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 273-278; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lûgatı*, İstanbul 1973, s. 159; Cem Dilçin, *Örneklere Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 461-464; Celâleddin Hü mâî, *Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebi*, Tahran 1363 hş., s. 328-331; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 267;

Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 113-114, 210; Kâzım Yetiş, *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Saha-sında Getirdiği Yenilikler*, Ankara 1996, s. 267-269; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1999, s. 389; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 140-142; Haydar Kumrî, "Tesâmüh der Telmîh be Dâstânâ-yi Hamâsî ve Millî der Şîr-i Fârsî", *Faşl-nâme-i 'İlmî-Pejûheşi 'Ulûm-i İnsânî (Dânişgâh-i ez-Zehrâ)*, sy. 68-69, Tahran 1386-87, s. 169-180; Dihhudâ, *Lugât-nâme* (Muîn), IV, 6087; Ayşegül Mine Yeşiloğlu, "Nâilî", *DİA*, XXXII, 315; "Telmih", *TDEA*, VIII, 303; Muhammed Nüvîd Bâzergân, "Telmih", *DMBİ*, XVI, 127-128; Bâbek Ferzâne, "Telmih der Edebiyyât-ı 'Arab", *a.e.*, XVI, 128-129; Abbaspür, "Telmih", *Ferheng-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 403; Kâmil Ahmedinejad, "Telmih", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 135-137.

MUSTAFA UZUN

TELVÎH

(التلويح)

Gerçek anlamla kinaye mânâsı arasındaki ilgi vasıtalarının çok olduğu kinaye türü (bk. KİNAYE).

et-TELVÎH

(التلويح)

Sadrüşşeria'nın Hanefî fıkıh usulüne dair *Tenkîhu'l-uşûl* adlı eserine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşiye (bk. TENKİHU'İ-USÛL).

TELVİN

(التلويح)

Hakk'ın tecellilerinin farklılaşması ile kulun halinin devamlı değişmesi anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "renklenmek, boyanmak" anlamındaki **telvîn** ile "yerleşmek, karar kılmak, sabit olmak" anlamındaki **temkîn** tasavvuf literatüründe fenâ-bekâ, sekr-sahv, cem'-fark gibi karşıt terimler olarak kullanılmıştır. Telvîn ve temkîn bazı eserlerde **televvün-temekkûn** diye geçer. Ser-râc'ın, "Telvîn kulun hallerinde değişiklik göstermesidir" şeklindeki tanımı (*el-Lüma'*, s. 357) sâfillerce kabul görmüştür. Kuşeyrî'ye göre telvîn sâlikin halinin farklı sâretler kazanması, bir halden daha yüksek veya düşük bir hale bürünmesi, bir sıfattan baş-

TELVİN

ka bir sığata intikal etmesidir. Sâlik Hakk'a vuslatı gerçekteştirince temkin sahibi olur. Vuslatın alâmeti sâlikin kendinden tamamen geçmesi, beşerî ve nefsanî kayıtlardan kurtulmasıdır. Bu hal kulda devamlı olursa o kişiye "mütemekkin" denilir. Buna göre telvinden sonraki temkin hali cem'den sonra fark, sekrden sonra sahv, fenâdan sonra bekâ hali gibidir. Telvîn hal sahiplerinin, temkin hakikat ehlinin sıfatıdır. Kul sülûk yolunda bulunduğu müddetçe telvîn ehlidir (mütelevvîn, mülevven). Kuşeyrî, şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk'tan rivayetle Hz. Mûsâ'nın telvîn ehli olduğunu, Tûr dağında Allah'ın kelâmını işittiğinde halinin değiştiğini ve yüzünü bir nikabla örtme ihtiyacı duyduğunu, Hz. Peygamber'in ise temkin ehli olup mi'racda temaşa ettiklerinden etkilenmediğini, Hz. Yûsuf'u gören Züleyha'nın diğerkadınların aksine temkin makamında bulunduğunu söyler (*Risâle*, s. 211-213). Cüneyd-i Bağdâdî'ye, "Daha önceleri ilâhileri dinlediğinde coşardın, şimdi ise sâkinsin, yerinde duruyorsun" denildiğinde onun, "Şu dağlara bakıyor ve onları hareketsiz sanıyorsun, halbuki onlar bulutlar gibi geçip gitmektedir" meâlindeki âyetle (en-Neml 27/88) cevap vermesi telvinden sonra temkin mertebesine erdiği şeklinde yorumlanmıştır. Halâc-ı Mansûr'un bu iki terime temas eden ilk sûfiler arasında yer aldığı kaydedilir.

Temkin halinin devamı konusunda sûfiler iki görüş beyan etmiştir. Bu halin devamının mümkün olmadığını söyleyenler Hz. Peygamber'in ashabına, "Benim yanınızda bulunduğunuz hal üzerinde kalsaydınız melekler size gelir ve elinizi sıkardı" demesini (Müslim, "Tevbe", 3) delil göstermişlerdir. Temkin halinin devamının mümkün olduğunu savunanlar ise hakikat ehlinin hallerle (tavârik) değişme vasfını aştığını, daha yüksek makamlara ulaştığını belirtirler. Hücvîrî Hakk'a giden yolu makam, hal ve temkin şeklinde üç kısma ayırır. Makam telvîn ile temkin arasında bulunur. "Mânevî yoldaki menzil" anlamına gelen makamın ötesine geçmek mümkün iken temkinin ötesine geçmek imkânsızdır. Zira temkin son mertebe olup ilâhî huzurda karar kılmaktır. Makamlar telvîne sebep yahut vesile olur. Hz. Mûsâ'ya, "Nalınlarını çıkar ve asâyı at" buyurulması (Tâhâ 20/12), "menzil ve makamları geçerek temkine ulaşınca senin için telvînin sebepleri ortadan kalkar" demektir. Velâyetin başlangıcı talepte bulunmak, ortası sülûk makamlarının gerektirdiği hallerle hallenmek (telvîn), sonu ise ilâhî huzurda sâbit-kadem olmaktır (temkin).

Ebû Hafs Şehâbeddin es-Sühreverdî telvîn ehlini üç gruba ayırır. Sûfinin telvîn kalbini bulmakla, mutasavvıfın telvîn kalp mertebesinde nefis mertebesine inip nefsinin görmekte gerçekteşir. Sûfi ve mutasavvıflara benzemeye çalışanların (müteşebbih) telvîn yoktur. Çünkü telvîn hal sahiplerine ait bir özelliktir (*Avârif*, s. 85-86). Sühreverdî kalp ehli sûfilerin telvîninin sıfat tecellîlerinin sonucunda ortaya çıktığını, bu sûfilere peygamberlerin mânevî kemallerinin zuhur etmediğini söyler. Kalp perdelerini yırtıp ruhlarını Hakk'ın zâtî nuruna kavuşturan temkin ehli ise zât tecellîlerine mazhar kılınır ve kurbiyet makamına ulaşır. Hakk'ın zâtında bir değişme olmadığından onlar için telvîn ortadan kalkmıştır. Telvîn sadece nefiste ve tezkiye edilen kalpte meydana gelir, ruh için telvîn söz konusu değildir. Hâce Abdullah-ı Herevî'ye göre müridin temkini sülûkteki kastının doğruluğu, sâlikin temkini mâsivâdan alâkanın kesilmesi, ârifin temkini varlık nuruna mazhar olarak talep edilen bütün mertebelerin üzerinde bulunmasıdır (*Menâzilü's-sâirîn*, s. 133).

Serrâc, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî gibi sûfiler telvînin temkinden üstün bir hal sayıldığını söylemişlerdir. Serrâc, sûfilardan bir grubun telvîn "halin değişmesi" değil "hakikatin alâmeti" şeklinde tarif ettiğini söyler (*el-Lüma'*, s. 357). İbnü'l-Arabî, sûfilerin çoğunluğuna göre eksik bir hal kabul edilen telvîn sahibinin muhakkik ve kâmil olma makamına ulaştığının alâmeti sayar. Ona göre telvîn makamı asıl ve üstündür. Çünkü bu mertebedeki kul, "O her gün bir şe'nde dir" âyetinde ifade edildiği üzere (er-Rahmân 55/29) Allah'ın sıfat tecellîlerine tecelliğâh olur. Bu sebeple telvîn ilâhî bir sıfattır ve kemale işaret eder. Hakk'ın sıfat tecellîleri dâimî ve sonsuz olduğuna göre insanın bu tecellîlere mazhar kılınması da aynı şekilde sonsuzdur. Sâlik telvînindeki istikrarı ölçüsünde kemal sahibidir. Buna "temkinde telvîn" denir ki temkin de esasen budur. Çünkü temkini olmayan kimse de telvîn meydana gelmez. İbnü'l-Arabî telvînin ilâhî genişliğin delili, varlıkta bir şeyin tekrarlanmamasının ilâhî genişliğin bir gereği olduğunu bilen kimsenin varlık âleminde telvinden başka bir şey göremeyeceğini belirtir. Zira Hakk'ın "bir" olan varlığı ilâhî genişlikten ötürü mertebelerde farklı farklı tecellî ederek çoğaldığından telvinde temkin ehli sürekli biçimde çoklukta birliği, birlikte çokluğu gören kimse-

dir (*Fütûhât-ı Mekkiyye*, IX, 249-252). Abdülkerîm el-Cîlî telvinde temkin ehlinin melâmetler olduğunu, onların bütün işlerinde Hakk'ı vekil edindiklerini, kulluk ölçüsüne göre hareket ettiklerini, âhîret için olanı dünyada gizlediklerini söyler. Kâşânî'ye göre telvîn ve temkin zâhirî, bâtinî ve cem'î tecellîlerin mertebelerinden ibarettir. Necmeddîn-i Dâye telvîn setr, temkini tecellî haliyle açıklamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*: *İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 357; Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri* (nşr. ve trc. Süleyman Ateş), Ankara 1401/1981, tercüme, s. 131; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 211-213; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 521-523; Hâce Abdullah el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn: Tasavvufta Yüz Basamak* (trc. Abdürrezzak Tek), Bursa 2008, s. 133; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh* (nşr. Nazif M. Hoca), İstanbul 1974, s. 147-148; Sühreverdî, *Avârif*, s. 85-86; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâ'ifü'l-i'lâm* (nşr. Mecîd Hâdîzâde), Tahran 1379/2000, s. 181-184; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2008, IX, 249-252; İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Nisâbü'l-Mevlevî* (trc. Tâhirülmevlevî, haz. Yakup Şafak – İbrahim Kunt), Konya 2005, s. 243-244; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü: İstilahât-ı İnsânî Kâmil* (nşr. İhsan Kara), İstanbul 2008, s. 336-338; Refik el-Acem, *Mevsû'atü'l-muştalahât-ı'tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 199-201; Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili*, İstanbul 2007, II, 47-55; M. Cevâd Şems, "Telvîn ve Temkin", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 138-141.

SEMİH CEYHAN

TEMÇİD

(تمجيد)

Türk dinî mûsikisi formlarından.

Sözlükte "tâzim ve senâ etmek" anlamındaki temcîd minarelerde ezandan ayırılarak Allah'a yapılan dua, tazarru ve mü-nâcâtlar hakkında kullanılır. Üç aylarda re-cebin ilk gecesiyle başlayıp ramazanın te-ravîh kılınan ilk gecesine kadar yatsı na-mazının ardından, ramazanda ise sahur-dan sonra müezzinler tarafından halkın iş-tirakiyle minarede okunurdu. Temcîd sa-hur vaktinde okunduğundan halk arasında "sahur" mânasına da gelir. Cami ve tekke-lerde temcîde çıkmak ve temcîd okuya-cak topluluğu yönetmek müezzinlerin ve zâkirlerin önemli görevlerindendi. Mehmed Zihni Efendi, *Nî'met-i İslâm*'da temcîdin Sultan Nâsîrüddin'in emriyle başladığını ve gecenin son üçte birinde okunduğunu ya-zar. Nâsîrüddin, Memlûk Hükümdarı I. Bay-bars'ın oğlu el-Melikü's-Sâid Berke Han'dır